
IN MEMORIAM

VLASTO KOPAČ
(3. JUNIJ 1913 – 27. APRIL 2006)

V času priprav na izdajo svoje knjige *Iverí z Grintovcev* se je od sveta ustvarjalnosti tiho poslovil arhitekt Vlasto Kopač. Arhitekt, ki je arhitekturni dediščini pastirjev Velike planine pomagal preživeti in ustvarjati novi čas. Grafik, ki je z besedo in sliko upodabljal zginjajoče

življenje pastirjev in v politično najtežjih trenutkih v okupirani Ljubljani s peresom reševal življenja in nacionalni ponos Slovencev. Izjemni opazovalec, ki je raziskovalcem odkrival pozabljene podobe skoraj neznanega sveta. Človek pokončne drže, ki je kot edini na smrt obsojeni Slovenec prejel najvišje slovensko državno priznanje, Zlati častni znak svobode Republike Slovenije. In človek, ki je ob večerih pel z domačini med Grintovci in mu je pesem odprla vrata v njihov najbolj zasebni svet.

Življenje Vlasta Kopača je bilo večno vzpenjanje na Grintovce. Na tiste, ki, odmaknjeni v ozadje, že tisočletja varujejo bistriško ravan, in tiste, ki jih je pomagal ustvarjati sam. Za mizo v Plečnikovi risalnici, v razgovorih v osekah pastirskih bajt na Veliki planini, v različnih političnih preskušnjah, v prizadevanjih za ohranitev stavbne dediščine in v ustvarjanju novega počitniškega naselja na Veliki planini. Na te Grintovce se je vzpenjal tudi potem, ko je komaj še zmoغل pot iz svojega stanovanja v Zoisovi palači v Ljubljani.

Vlasto Kopač je bil namreč arhitekt, ki sta mu bila enako blizu svet visoke umetnosti in preprosti svet drvarjev in pastirjev. Veličino duha je odkrival tako z izrisovanjem Plečnikovih Žal, ko se je kot arhitekt oblikoval, kot z odkrivanjem izročila in ustvarjalnosti preprostih pastirjev na Veliki planini, kjer se je oblikoval kot človek. V svetu drugačnega, tedaj odrinjenega na rob. Bil je dovolj velik ustvarjalec, da je cenil ustvarjalnost drugih in druge delal velike. Kot Žale, s katerimi je rastel, zaradi katerih ni nikoli odšel. Hkrati je bil dovolj velik svetovljan, da je prisluhnil preprostemu izročilu. Izročilu Grintovcev, svetu odmaknjenih ljudi, ki so v zavetju gora živeli sedanost nekega drugega časa.

Dipl. ing. arh. Vlasto Kopač se je v slovensko zgodovino sicer najbolj zapisal s svojimi arhitekturnimi dosežki, z grafično ustvarjalnostjo in z alpinističnimi podvigi. Čas je že zaznamoval sledi zimskih vzponov, s katerimi je Vlasto Kopač v skupini levo usmerjenih študentov naš alpinizem zapisal med velike. Markacijam, ki so ga na teh vzponih naučile vztrajnosti, spoštovanja in prijateljstva, pa je sledil tudi drugje. Preveč je namreč cenil lepoto in ustvarjalnost, da bi ju pozabil na kateri od svojih smeri.

Čeprav je kot planinec odkrival gorski svet tudi drugod, se je kot človek, arhitekt in zapisovalec izročila zavezal predvsem kamniškimi planinam. Prav to območje mu je bilo namreč zaradi bližine Ljubljane najlažje dostopno, hkrati pa je bilo dovolj odmaknjeno, da je ohranjalo izjemne posebnosti. Te posebnosti je zaslutil že v svojih prvih srečevanjih z gorami in ljudmi tega območja, z drvarji, lovci in logarji. In ta svet ga je naučil drže, ki bi lahko učila tudi etnologue.

Prav etnologom je namreč namenil tri velike zgodbe svojega življenja. Prva zgodba, zgodba opazovalca in pričevalca o ustnem izročilu, se je začela v družinjah z domačini v Kamniški Bistrici. Kot študent je z njimi preživljal večere ob koncu tedna, poslušal pripovedi o njihovem življenju in skoz zgodbe in pesem spoznaval ljudi in življenje drugega časa. Učil se je njihovih pesmi, z njimi prepeval in s tem povsem stopil v njihov svet. Prav zato je lahko čez desetletja, ko so se za to izročilo zanimali sodelavci Glasbenonarodopisnega inštituta in Inštituta za slovensko narodopisje, usmerjal raziskovalce in jim odprl pot do izjemnih podob duhovnega sveta domačinov pod Grintovci. Ne le do sveta lovcev in drvarjev in nji-

hovih domačih, temveč tudi do duhovnega izročila pastirjev, ki ga je spoznaval v desetletjih nevsiljivega življenja z njimi.

Njegova prva zgodba spoznavanja tega sveta je namreč dobila pravo razsežnost na Veliki planini, med zadimljenimi ognjiščnicami. Razgled z Grintovca, ki ga je leta 1940 upodobil za Akademsko sekcijo SPD, je bil kljub svoji izpopolnjenosti samo grafični odsev tega, kar je spoznal med pastirji. Prav tako so zapisi več kot tisoč ledinskih imen z območja Kamniške Bistrice, ki so se v stoletjih udomačila med hribi in ravnmi Kamniških planin, le del tega, kar je Kopač vedel o njih: z dialektološko natančnostjo jih je zapisal za Planinski vestnik, kamor je redno dopisoval, vendar so samo poimenovanja tega, o čemer je vedel pripovedovati zgodbe.

Ta svet se je začel spreminjati že pred vojno. Vlasto Kopač je bil eden redkih, ki je razumel daljnosežnost teh sprememb. Vedel je, da se z nadomeščanjem nekdanjih odprtih ognjišč z zidanimi štedilniki začena proces, ki bo spremenil notranjo strukturo planinskega sveta: zaradi prvih najemnikov – smučarjev, ki so postali najemniki pastirskih bajt, »bajtarji«, se je začela spreminjati ne le pastirska bajta na Veliki planini, temveč pastirska kultura tega območja nasploh.

Med spremembami, ki jih je sprožilo posodabljanje bivalnega prostora pastirskih bajt, so bile najhitreje vidne spremembe v načinu predelave kislega sira, izjemno značilnem za Veliko planino. Prav zato je Vlasto Kopač s pomočjo domačinov pri pastirjih zbral stare lesene pisave za trniče in nekaj posebnih primerkov starih trničev. S tem se je začela druga Kopačeva zgodba, zgodba človeka, ki je skušal ohraniti opredmeteni spomin na zginjajočo kulturo. Zbiranje drobnih lesenih spominov na izročilo je bilo samo prvi korak v Kopačevem prizadevanju, da bi ohranil viden spomin na življenje pastirjev na Veliki planini. Kljub temu je njegova zbirka trničev, pisav za trniče, starih lesenih toril in drugih vsakdanjih predmetov iz pastirskega sveta najpopolnejša zbirka te vrste pri nas.

Spomin na to je Vlasto Kopač ohranjal tudi s pisano besedo, s strokovno podprtim odstiranjem resnice o pastirskem življenju. V tem pogledu je najdlje segel s svojima razpravama o prepoznavni dediščini Velike planine, ki ju je objavil v zborniku *Traditiones*: leta 1974 je z razpravo »Pastirska torila z Velike planine« opozoril na bogato izročilo, povezano s sirarjenjem, leta 1996 pa je v razpravi »Velikoplaninska pastirska bajta in nekaj njenih značilnosti« posebej spregovoril o stavbni dediščini in odprtih vprašanih Velike planine.

Ta dokumentarno govorni svet je ohranjal tudi s svojo najspretnejšo govorico, z govorico risbe. Z njo je ljudem približal spreminjajoče se življenje pastirjev, bivanje med gorami in gore same, svet odmaknjenosti v včerajšnji dan ali v brezčasje. Te risbe so najzgovorneje spregovorile v monografski upodobitvi *Velika planina* avtorja Toneta Cevca, prav tako zgovorne pa so tudi v *Iveréh z Grintovcev*, v njegovi prvi samostojni knjigi, od katere se je moral posloviti še pred njenim izidom. S tem delom ni poskrbel le za opredmeteni spomin na življenje, ki je odšlo, temveč je v svet jutrišnjega dne z besedo in risbo ponesel resnico o bivanju z naravo, ki presega čas.

Vlasto Kopač tudi v opredmetenem svetu ni iskal samo odgovorov, temveč je znal po-

stavljeni tudi prava vprašanja. Nekatera pa so se mu postavljala sama. Sem sodi tudi največja dilema, ki se mu je pojavila razmerju med človekom in njegovim bivalnim prostorom, med etnološkim pogledom in pogledom arhitekta: to je bil izziv konservatorja. Zavedal se je razlogov in posledic spreminjanja velikoplaninske bajte, hkrati pa se je zavedal tudi pomena te dediščine. Prav zato je z občutljivostjo pozornega opazovalca, z ustvarjalno močjo arhitekta in z vizijo urbanista leta 1957 preprečil, da bi pastirske bajte nadomestil zadružni hlev, ustvaril novo počitniško naselje na Veliki planini in pozneje rešil edino ohranjeno ognjišnico na Velikem stanu kot »muzej in situ«.

Svojevrstno počitniško naselje, v katerem je strnjenih sto šestdeset počitniških koč, narejenih po šestih tipih Kopačevih načrtov, je z urbanistično zasnovo vred pomenilo prvi način reševanja velikoplaninskih pastirskih stavb. Z njimi je Kopač spretno združil prvine izročila z zahtevami sodobnega bivanja v počitniških naseljih. Hkrati je graditev teh koč, ki so jih gradili domačini, ovrednotila izročilo tudi pri samih pastirjih in jih spodbujala k posnemanju. Zasnova tega naselja pa ni zahtevala samo arhitektove ustvarjalnosti, temveč tudi izredno močno držo urbanista: Vlasto Kopač se je moral namreč odločno upreti tistim načrtovalcem razvoja, ki so z argumentom politične moči zagovarjali samovoljno graditev.

Tej zgodbi je Vlasto Kopač leta 1973 dodal še eno poglavje: tedaj je preprečil preureditev zadnje ognjišnice na Veliki planini, Preskarjeve pastirske bajte. S postavitvijo nadomestne pastirske bajte je edini primer bajte, postavljene na tradicionalni način, ohranil kot muzej na prostem. Preskarjeva bajta je bila ob koncu leta 2004 razglašena za kulturni spomenik lokalnega pomena. Moč, da je lahko preprečil preureditev zadnje ognjišnice, pa mu je dala služba v spomeniškem varstvu pri Okrajnem ljudskem odboru Ljubljana, kamor ga je zanesla pot njegove tretje, najbolj trpke zgodbe.

Tretja Kopačeva zgodba, ki ji moramo prisluhniti etnologi in s katero je prepleteno vse njegovo delo, je namreč zgodba njegovega osebnega izkustva vojne in povojnega časa. To je zgodba upora in sprejemanja, zgodba pravice in krivic. Začela se je z uporom v okupirani Ljubljani, ko se je Vlasto Kopač za pravice slovenstva boril z risbo, kot glavni ilustrator in opremljevalec ilegalnega tiska, kot človek, ki se za veliki cilj ni ustrašil nobene naloge. Ne le v Ljubljani, tudi v koncentracijskem taborišču Dachau, kjer je z očesom opazovalca najtrpkejših podob življenja v najnevarnejših okoliščinah ustvaril šestdeset podob dialoga med življenjem in smrtjo. Pogumna spopadanja z resnico se mu je posrečilo nadgraditi z dokumentarnim opazovanjem podob drugega, v katerih je zapisal svojo lastno usodo.

Zdelo se je, da se je ta zgodba po drugi svetovni vojni končala. Vrnitev v gorski svet mu je zato takrat pomenila svojevrstno zmago življenja. Prav zato je s toliko večjo vnemo začel z obnovo porušenih objektov v gorah in prav zato so bila njegova vnovična srečevanja s pastirji toliko bolj zgovorna. Ustvarjalno srečevanje z gorami pa je leta 1947 prekinila aretacija, ki ji je leta 1948 sledila smrtna obsodba, pozneje spremenjena v dvajsetletni zapor, izgubo državljanskih pravic in zaplembo premoženja. Politični aktivist, ki je preživel Dachau, dahavski procesi in zapor in molk, ki mu je sledil. Čeprav je bil po skoraj petih

letih izpuščen, je njegov zapor še trajal – v nezaupanju nekaterih nekdanjih prijateljev in v prisilnem umiku iz nekaterih krogov.

Izstop iz tega sveta, iz njegove tretje zgodbe, mu je omogočila vrnitev v planinski svet. Najprej v zaporu, kjer je za Planinsko zvezo Slovenije narisal zemljevida *Julijske Alpe in Karavanke* in *Kamniške Alpe in soseščina*, prva te vrste pri nas. Potem pa po izpustitvi iz zapora, ko je ovalni velikoplaninski bajti želel vrniti življenje in življenju velikoplaninsko bajto.

Ni želel, da bi zapisana beseda ohranila spomin na to, kaj je doživljal ob aretaciji leta 1947 in ob smrtni obsodbi, ki ji je sledila. Inscenirani dahavski procesi so bili namreč preveč trpko obdobje v njegovem življenju, da bi zmožl govoriti o njem. Pomagal je izdati pričevanja o tem, ni pa se odpiral sam. Ostal je zvest prijateljem, ki so z njim hodili kos njegove poti. Kot planinec, kot ustvarjalec, kot politično dejaven borec za pravice. Ostal jim je zvest, čeprav so pozneje, ko so se povzpeli nadenj, sprožili kamen nanj. Ob njem so bili ljudje, ki so kljub temu verjeli vanj in zaradi katerih je bilo vredno verjeti v življenje. In bogastvo izročila, ki ga je bilo vredno upodobiti in ohraniti spomin nanj. Dovolj razlogov, da se je Vlasto Kopač po prestanih insceniranih dahavskih procesih vključil v službo, ki je želela ohraniti temeljne vrednote kmečkkega, predvsem planinskega sveta. In dovolj razlogov, da je te vrednote ustvarjalno dopolnil in jim v obliki počitniških bajt na Veliki planini dal novo podobo in novo življenje. S to zgodbo etnologe uči tudi molčati.

Tudi molčati je namreč znal. Morda tudi zato, ker ni nikoli resnično sestopil z Grintovcev. Ne s tistih pravih, ki so se v srežu in ledu spremenili v podobo stvarjenja sveta, kot je ob eni od njegovih fotografij očaran vzkliknil njegov véliki prijatelj Plečnik, ne z Grintovcev duha, ki je verjel vanje. Tam je v duhu ostal tudi potem, ko ni več zmožl razdalje od tretjega nadstropja Zoisove palače do poti ob Ljubljani, ob kateri so v dneh slovesa ozeleneli divji kostanji.

Rad je imel vesele ljudi, ljudi, ki so ga naučili peti svetu neznane pesmi, in ljudi, ki so molčali kot planinski svet okoli njih. Znal je vstopiti v svet, ki je verjel v dovjé može in uroke, hkrati je bil doma med tistimi, ki so znali ceniti največjo modrost ustvarjalnega. Ceniti in ohranjati. Cenili pa so ga tudi tisti, ki so delali z njim in so razumeli njegova prostranstva duha. O tem ponosno govorijo priznanja, ki jih je dobil kot planinec, kot arhitekt, ki je sodeloval tudi pri obnovi največjih Plečnikovih mojstrovín, kot človek izjemne drže, ki je tudi priznanja ne morejo izmeriti.

Morda jo lahko ovrednotita hvaležnost in ponosni spomin nanj. Spomin na izjemno ustvarjalnega in pokončnega človeka, ki se je sklonil samo takrat, ko je prestopil prag male pastirske bajte.

Marija Klobčar

*Slika: Vlasto Kopač pred podobo očeta, Januarja 2006 (foto: J. Fikfak).